

## **СОЦІОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСКОРДОННОГО СПІВРОБІТНИЦТВА**

**М**ісце соціології в системі соціальних, гуманітарних наук зумовлене тим, що вона є наукою про суспільство, його процеси та явища. Загальна соціологічна теорія виступає як теорія і методологія всіх інших суспільних і гуманітарних наук. У системі цих наук соціологія найчастіше взаємодіє з історією. Об'єктом і предметом досліджень історії і соціології є суспільство, закономірності його розвитку та функціонування у конкретних часових вимірах.

Як відомо, предмет та об'єкт соціології нетотожні. Об'єктом є все, на що спрямоване дослідження. Предмет завжди чітко окреслює сферу і мету дослідження. Тому предметом соціології є окремі аспекти, особливості, відносини об'єкта дослідження. Отже, соціологія – це наука про становлення, розвиток і функціонування суспільства, його елементів, соціальних відносин і соціальних процесів та механізми і принципи їх взаємодії.

Проблематика соціологічних досліджень транскордонних процесів і їх ролі в реалізації євроінтеграційної стратегії України вельми актуальна. Адже транскордонне співробітництво – це спеціальна система взаємодії між регіонами суміжних держав, пов'язаних спільним відрізком міждержавного кордону, спрямована на вирішення конкретної проблеми транскордонного характеру або співпрацю в окремій галузі, де характер взаємодії в межах національних законодавств і міждержавних угод визначається відповідно до Мадридської конвенції [1] спільними рішеннями регіональної і місцевої влад.

Транскордонне співробітництво України спрямоване на вирішення національних проблем: соціальних, економічних, екологічних, а також на забезпечення конкурентоспроможності України в європейському та світовому співтовариствах.

Оцінюючи роль і місце транскордонного співробітництва в системі регіонального розвитку, український вчений-регіоналіст З.Варналій [2] зазначає, що транскордонне співробітництво сприяє вирішенню спільних проблем, що виникають у транскордонному регіоні, а саме: територіальне та просторове облаштування, розбудова транскордонної інфраструктури, спільне використання водних та інших ресурсів тощо, розширює сферу державної регіональної політики на міжнародний рівень і потребує врахування стратегій розвитку сусідніх країн.

Нинішній етап функціонування системи транскордонних відносин в умовах поглиблення інтеграційних процесів дозволяє зробити висновок, що транскордонне співробітництво в Європі знаходиться на етапі системних якісних змін. З одного боку, в рамках розширеного Європейського Союзу транскордонне співробітництво вступило в стадію активного розвитку на основі суттєвого пониження бар'єрного характеру внутрішніх для ЄС державних кордонів і стає засобом успішної реалізації спільної регіональної політики, принципу субсидіарності, децентралізації влади тощо, а в ширшому розумінні - будівництва цілісної «Європи регіонів». З іншого - на нових зовнішніх кордонах ЄС воно перетворюється на дійовий інструмент формування розширеним Євросоюзом смуги добросусідства та інтенсивного розвитку зв'язків європейської спільноти з усіма розташованими по периметру прикордонними державами.

**Слід виокремити чотири рівні реалізації транскордонної співпраці [3]:**

- **міжнародний рівень:** реалізується політика загальноєвропейських інтересів, здійснюється координація національних регіональних політик для збалансованого розвитку європейського простору;
- **державний рівень:** виробляється національна політика розвитку ТКС та узгоджуються національні інтереси з загальноєвропейськими, а також здійснюється гармонізація національних та регіональних цілей;
- **регіональний рівень:** реалізується регіональна політика транскордонного співробітництва з урахуванням інтересів держави та місцевих органів влади, здійснюється координація дій між регіонами сусідніх країн;
- **місцевий рівень:** здійснюється координація планів розвитку місцевої влади з істотною увагою до регіональних та національних інтересів, відбувається конкретна співпраця між суб'єктами прикордонних територій.

Географічне розташування України, її економіко-ресурсний потенціал, геостратегічні і транзитні переваги, наявність трудових ресурсів та інші фактори національно-культурного і освітнього потенціалу нації – ідеальні складові для здійснення прагматичної політики регіонального розвитку через дієвий механізм транскордонного співробітництва.

Прикордонні території України, де реалізовується транскордонне співробітництво, охоплюють 76,4 % її території; на них проживає 71,4 % населення. 19 з 24 регіонів України межують з прикордонними територіями сусідніх держав. Протяжність сухопутного кордону України – 5638,6 км, морського – 1050 км. Найдовші ділянки спільного кордону з

Росією – 2295 км, Молдовою – 1292 км, Білорусією – 1084 км. З країнами ЄС прикордонні території сягають: з Румунією – 608 км, Польщею – 542 км, Угорщиною – 136 км, Словаччиною – 98 км.

Особливо важливим фактором об'єктивності соціологічних досліджень є аналіз зовнішніх багатогалузевих зв'язків України з прикордонними територіями сусідніх країн. Адже саме на цих територіях, перш за все, виникають та реалізуються спільні інтереси України і сусідніх держав. Саме тому соціологічний аналіз складових транскордонного співробітництва є надзвичайно важливою методологічною складовою об'єктивного визначення сучасного стану проблем та перспектив його розвитку, особливо в транскордонних регіонах за участю України. Це, в першу чергу, такі регіони, як:

1. Українсько-російський, площа – 385.1 тис. км<sup>2</sup>, до його складу входять 10 областей – Донецька, Луганська, Харківська, Сумська та Чернігівська області України та Брянська, Курська, Белгородська, Воронежська та Ростовська області Росії.

2. Українсько-білоруський, включає 7 областей: з українського боку – Волинська, Рівненська, Житомирська, Київська та Чернігівська області, з білоруського – Берестейська та Гомельська області.

3. Українсько-румунський, площа становить 100 872 км<sup>2</sup>, населення – 8,3 млн осіб, охоплює 4 області України (Закарпатську, Івано-Франківську, Чернівецьку, Одеську) та 5 повітів (жудеців) Румунії (Сату-Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Тулча).

4. Українсько-молдовський утворюють 5 районів Молдови – Єдинець, Сороки, Тігхіна, Ляпушна, Кагул, 2 молдовських автономних утворення – Придністровська республіка та Гагаузія, та 3 області України: Чернівецька, Вінницька та Одеська.

5. Українсько-угорський, площа – 26 тис. км<sup>2</sup>, складають 2 області (медье) Угорщини (Саболч-Сатмар-Берег, Боршод-Абауй-Земплен) та Закарпатська область України.

6. Українсько-словацький утворюють Закарпатська область України та Кошицький, Пряшівський краї Словаччини.

7. Українсько-польський охоплює Закарпатську, Волинську та Львівську області України та Люблінське, Підкарпатське воєводства Польщі [4].

Усвідомлення необхідності переведення теоретичних та практичних розробок проблем кордонів на якісно новий рівень – від переважно мононаукового аналізу до міждисциплінарних досліджень – дедалі більше утверджується в колі вчених, наприклад, у працях В. Симчери [5], М. Чурилова, О. Стегнія, С. Устича [6], Й. Оленського [7] та інших.

Про значний інтерес до проблематики соціологічних досліджень взагалі та до їх методології і методики зокрема свідчать ґрунтовні до-

слідження новітніх транскордонних процесів С. Устича [8], В. Приходька [9], О. Пеліна [10], І. Артьомова [11], С. П'ясецької-Устич [12] та багатьох інших дослідників цієї проблематики.

Така зацікавленість дослідників і науковців проблемами соціологічних аспектів транскордонного співробітництва не випадкова. Використання базових принципів методологічного та методичного забезпечення соціологічних досліджень транскордонних процесів дає змогу об'єктивно оцінити стан справ, спрогнозувати основні першочергові заходи з організації роботи, розраховані на отримання позитивних результатів транскордонного співробітництва.

Системна методологія, зокрема рівневе розуміння соціальної системи, дозволяє також чітко градувати, типологізувати транскордонні процеси.

У багатогранному, системному явищі «транскордонне» за критеріями глибини охоплення території транскордонною дією та його просторових обсягів (масштабів) слід виділити чотири рівні: мікро, мезо, макро та інтер, зазначає С. Устич [13].

Для того, щоб адекватно відобразити сутність сучасних транскордонних явищ, слід керуватися методологією системного дослідження суспільства (системною методологією, тобто сукупністю способів, прийомів чи операцій, спрямованих на системне теоретичне і практичне освоєння соціальної дійсності. Цей вибір, як зазначає С. Устич, зумовлюється такими головними обставинами:

1. Системна методологія, що забезпечує глибокий кількісний і якісний аналіз функціональних і динамічних характеристик соціальних явищ, спроможна якісно покращити соціологічне відображення сучасних транскордонних процесів.

2. Системна методологія як інструмент інтегративного, міждисциплінарного аналізу здатна адекватно відобразити природну, органічну єдність вельми різних за своєю природою факторів, що впливають на кордони, — від суб'єктних до матеріально-речових.

3. Системна методологія, що має потужний апарат прикладних розробок, а також забезпечує ефективне виконання науковим знанням прогностичної функції, найбільшою мірою здатна перевести соціологічні та міждисциплінарні дослідження транскордонних явищ із категорії переважно описових у розряд практично необхідних.

Сьогодні важливо ефективно використати існуючий доробок у царині системно-методологічного знання для подальшого соціологічного осмислення транскордонних явищ. Зокрема, потребує вирішення й охарактеризована вище наукова проблема, що виникла в теоретичній рефлексії сучасних транскордонних процесів. Головний зміст цієї проблеми становлять суперечності:

- між потребою в якісній системній методології соціологічного дослідження транскордонних процесів та недостатнім рівнем розвитку наявного системно- методологічного знання про них;
- між складним, інтегральним характером явищ, пов'язаних із просторово-транскордонною регламентацією діяльності суб'єктів, та домінуючим сьогодні в дослідницькій літературі їх переважно обмеженим, монофакторним аналізом;
- між необхідністю широкого теоретичного і практичного використання системної методології та невизначеністю головних інструментів та алгоритму її соціальної імплементації.

Наявність цієї проблеми підтверджується висновками науковців і державних інституцій. Так, український вчений Н. Мікула зазначає, що у вітчизняній науці відсутні системні дослідження транскордонних явищ. На важливості використання системної методології для аналізу всього комплексу проблем, пов'язаних із кордонами, наголошує FRONTEx - агентство Європейського Союзу з координації діяльності країн - членів у сфері безпеки кордонів.

Соціологічний супровід транскордонного співробітництва дозволить також зрозуміти, яким чином формується соціальний простір прикордоння, як функціонують його елементи, які правила визначають поведінкові стратегії місцевого населення і соціальних інститутів, яку роль відіграє в цих процесах новий кордон Європейського Союзу, його вплив на повсякденне життя місцевих громад по обидва боки державного кордону України, зокрема в Карпатському євро регіоні.

Відомо, що вплив кордону на стан транскордонної співпраці генерує додатковий потенціал міжнародного співробітництва з сусідніми країнами.

Цей додатковий потенціал прикордоння, як зазначає проф. О. Стегній [14], має такі складові:

1. Географічне положення прикордонної території, її близькість до державного кордону і, відповідно, зарубіжні країни. Для визначення конкретної відстані від кордону соціологи мають враховувати особливості транскордонної історії прилеглих територій та соціокультурної специфіки укладу життя місцевого населення.

2. Специфічна інфраструктура прикордоння: наявність транспортних переходів державного кордону, причому здебільшого для різних видів транспорту; наявність інфраструктури прикордонного і митного контролю, зв'язку, об'єктів сервісу тощо. У цьому зв'язку прикордонна територія може мати значний транзитний потенціал.

3. Можливість широкого використання потенціалу і ресурсів прикордоння сусідньої держави, в тому числі природних – земельних, лісових, водних, рекреаційних тощо.

4. Можливість залучення в різні форми співробітництва населення з прикордоння однієї країни в прикордоння іншої і навпаки.

5. Можливість залучення в різні форми співпраці, в тому числі в зовнішньоекономічну діяльність, значної частини населення прикордоння.

6. Широке використання ринків сусідніх країн в межах прилеглих до кордону територій.

7. Можливість розвитку в прикордонні цілісного поєднання видів діяльності на основі взаємовигідного міжнародного співробітництва: у сфері торгівлі, експортно-орієнтованих виробництв, в тому числі невеликих і малих підприємств з переробки імпоротної сировини, напівфабрикатів також туристичних компаній і об'єктів міжнародного туризму; розвиток культурно-освітніх видів діяльності тощо.

Що стосується методологічних засад аналізу кордонів і транскордонних процесів, то провідний фахівець з проблематики організації і проведення масштабних соціологічних досліджень професор М. Чурилов [15], формулюючи методологічні аспекти цієї проблематики, наголошує, що в основі соціологічної рефлексії сучасних транскордонних явищ лежить **методологія системного дослідження суспільства**, зокрема її основні принципи: принцип єдності суспільних суб'єктів, діяльності, відносин; принцип соціального зумовлення; функціонально-генетичний принцип.

Ці принципи, в свою чергу, реалізуються в якісній вербально-графічній моделі соціальної системи, яка слугує методологічною «відмичкою» до аналізу всієї різноманітності суспільних явищ, в тім числі і тих, що пов'язані із кордонами та транскордонними процесами.

За допомогою проведення крос-кордонного соціологічного дослідження можна виокремити різні соціальні групи через способи, ступінь та характер впливу кордону. Мова іде про респондентів, орієнтованих на професійне співробітництво з мешканцями прикордонних районів сусідніх країн та отримання прибутку; учасників опитування, націлених на отримання доходу і можливості приватних виїздів за кордон за покупками, товарами; індивідів, для яких особливе значення мають особисті відносини, культурний обмін та отримання доходу. Окрему категорію респондентів можуть скласти ті, хто очікує негативних наслідків територіальної близькості від кордону, насамперед можливого погіршення криміногенної ситуації.

Реалізація цих методологічних засад на рівні експертного дослідження транскордонного співробітництва була здійснена в ході виконання проекту «Кордони для людей», виконаного Інститутом транскордонного співробітництва (м. Ужгород, Україна) та його партнерами – Інститутом соціальних наук Словацької академії наук (м. Кошице, Словаччина) та Інститутом світової економіки і міжнародних відносин АН України (м.

Київ, Україна) в 2010-2012 рр. за Програмою ЄСП Європейського Союзу в сегменті Угорщина, Словаччина, Румунія, Україна.

Пілотне міжнародне соціологічне дослідження «Кордони очима людей», виконане в рамках проекту тієї ж Програми в 2012-2014 рр., мало на меті доповнити результати експертного дослідження сучасних транскордонних процесів через встановлення зворотного зв'язку із основними суб'єктами транскордонних процесів – жителями прикордонних регіонів, тими, кого останні геополітичні зміни на Східному кордоні ЄС торкнулися в першу чергу і більше всього, - вивченню їх думок, настроїв, оцінок.

Важливим кроком на шляху вироблення і впровадження системної методології соціологічного сервісу транскордонного співробітництва є практичні дії з апробації дієвих форм і методів та їх впровадження в практику. Прикладом такої системної роботи є комплекс заходів, реалізованих у процесі виконання наукових проектів з цієї проблематики, які знайшли своє відображення в ряді міжнародних наукових конференцій [16].

Вкрай важливою вимогою до методології сучасного соціологічного дослідження є належний потенціал її імплементаційної спроможності. Зберігаючи необхідний рівень своєї уніфікованості, ця методологія повинна забезпечувати тому чи іншому аплікату (залежно від його конкретних потреб і умов – організаційних, фінансових, часових тощо) необхідний «коридор свободи» у виборі інструментів дослідження, тобто зробити цей вибір достатньо інваріантним. У зв'язку із цим у пакет дослідження поряд із класичним способом зняття інформації через масове анкетне опитування (face to face) входили і «простіші» форми отримання соціологічного знання – експертне і телефонне опитування.

Якщо говорити про особливості вимірів тематики міжнародного соціологічного моніторингу транскордонного співробітництва, проведеного під керівництвом проф. М.Чурилова, то вони такі:

- умови життя в населеному пункті;
- оцінка ставлення місцевого населення до транскордонного співробітництва;
- інформаційний простір місцевих громад;
- міграційні настрої та практики;
- оцінка роботи державних служб;
- міжетнічні відносини та права національних меншин в регіоні [17].

Поряд з методологічними аспектами аналізу кордонів через призму соціологічних досліджень надзвичайно важливим є методичне забезпечення цих процесів.

Саме тому в процесі виконання уже названого міжнародного проекту «Кордони очима людей» ( до виконання якого в якості партнера залучався НН Інститут євроінтеграційних досліджень ДВНЗ «УжНУ») була розроблена актуальна Робоча програма [18] з цих питань.

Робочою групою проекту було внесено пропозицію щодо введення навчальної дисципліни для університетів «Соціологія транскордонних процесів» для підготовки висококваліфікованих фахівців з названої проблематики.

Навчальна дисципліна «Соціологія транскордонних процесів» покликана забезпечити професійну підготовку фахівців та вивчати транскордонні процеси у комплексі, як-то: транскордонне співробітництво, умови і особливості життя людей у прикордонні, задоволення національно-культурних потреб по обидві сторони кордону, міграційні настрої та практика роботи державних служб, міжетнічні відносини, права національних меншин, інформаційний простір та відображення в ньому ставлення населення до транскордонного співробітництва тощо.

В основу навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» лягли фактичні аналітичні висновки з цих питань, отримані в результаті комплексного міжнародного соціологічного дослідження «Кордони очима людей». Для сучасних молодих спеціалістів з вищою освітою, багато з яких працюватиме у прикордонних регіонах нашої країни, важливо одержати результати дослідження сучасних транскордонних процесів через встановлення зворотного зв'язку з їх основними суб'єктами – жителями транскордонних регіонів – тими, кого останні геополітичні зміни на східному кордоні з ЄС торкнулися в першу чергу, і більше всього – через вивчення їх думок, настроїв, оцінок [18].

**Мета** навчальної дисципліни - **сформувати** у студентів теоретичні знання, методологічні основи дослідження транскордонних процесів; **використати** отриманих знань для аналізу соціально-економічних явищ і процесів у прикордонних регіонах; **розвинути** навички самостійної роботи з використання статистичних методів, узагальнення результатів проведених досліджень транскордонних процесів; навички **розроблення і прийняття** аргументованих рішень і рекомендацій.

**Основні завдання:**

- ознайомити студентів з предметом та основними парадигмами соціології;
- обґрунтувати необхідність методологічної інтеграції теоретичної та прикладної соціології;
- визначити діапазони нормативної та емпіричної частин в методології сучасної соціології;
- визначити основні спрямованості соціологічних досліджень;
- охарактеризувати особливості суб'єктно-орієнтовного підходу в соціології;
- визначити можливості та обмеження емпіричного етапу соціологічного дослідження;



- оцінити методiku та методи конкретного соціологічного дослідження.

***У результаті вивчення дисципліни студент повинен знати:***

- ✓ основні структурні парадигми соціології транскордонних процесів (СТП): суть, класифікацію, етапи розвитку;
- ✓ інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про СТП;
- ✓ вміст класичного та сучасного соціологічного знання стосовно можливих шляхів вивчення транскордонних процесів як в Україні, так і поза її межами;
- ✓ головні вимоги до розробки програми соціологічного моніторингу транскордонних процесів, способи поєднання теоретичного знання та відповідних методів соціологічного дослідження;
- ✓ специфіку соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного підходу.

***У результаті вивчення дисципліни студент повинен уміти:***

- ***проводити*** зіставлення різних частин соціологічної теорії, їхні можливості і обмеження в аналізі сучасних транскордонних процесів;
- ***аналізувати***, робити висновки і мати власне судження при дослідженні вказаної проблематики;
- ***об'єктивно*** оцінювати сучасний стан та перспективи розвитку транскордонних процесів;
- ***розробляти*** програму соціологічного дослідження транскордонних процесів залежно від обраного теоретичного напрямку та властивої йому методики;
- ***набувати*** навички здійснення організації і проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів на різних рівнях соціологічного аналізу;
- ***використовувати*** основні методи аналізу і синтезу проблеми, новітні методи дослідження;
- ***запроваджувати*** отриману соціологічну інформацію та основні результати дослідження в майбутній професійній діяльності як молодого спеціаліста;
- ***забезпечувати*** високий рівень знань студентів та вміння використовувати їх у практичній діяльності;
- ***розширяти*** вміння та навички логічно мислити, професійно обґрунтовувати та захищати власну точку зору з проблематики транскордонного співробітництва;
- ***сприяти*** виробленню навичок розуміння особливостей транскордонних процесів, їхніх видів та етапів розвитку;

- **підвищувати** свій професійний рівень як майбутнього фахівця з урахуванням знань і навичок, набутих під час вивчення цієї навчальної дисципліни;

**При викладанні навчальної дисципліни звертати увагу на:**

- ✓ **ознайомлення** студентів з основами соціології як науки;
- ✓ **розвиток** логічного мислення та підвищення загального рівня;
- ✓ **здобуття** навичок дослідження транскордонних процесів;
- ✓ **формування** навичок самостійного вивчення навчальної літератури з проблематики соціологічних досліджень;
- ✓ **застосування** отриманих знань для аналізу моделювання і розв'язання існуючих проблем у системі транскордонних процесів.

До запропонованої програми навчальної дисципліни увійшли теми двох змістових модулів, зокрема до модулю 1:

1. **Сутність феномену кордонів та транскордонних процесів.**
2. **Історія розвитку транскордонних процесів у світі та в Україні.**
3. **Головні підходи до вивчення транскордонних процесів у соціогуманітарних науках.**
4. **Структура та тенденції розвитку сучасних транскордонних процесів.**
5. **Транскордонне співробітництво як авангардна форма сучасних транскордонних процесів.**
6. **Специфіка дослідження транскордонних процесів у соціології. Місце і роль соціології в управлінні транскордонними процесами.**

До модуля 2 запропоновано теми:

1. **Структура соціологічного знання. Місце соціології транскордонних процесів у структурі знань про людину і суспільство.**
2. **Головні парадигми та підходи у соціологічному вивченні транскордонних процесів;**
3. **Транскордонні процеси як різновид соціальних процесів і відносин та їхні особливості.**
4. **Програма соціологічного дослідження транскордонних процесів та її складові.**
5. **Основні етапи організації та проведення соціологічного моніторингу транскордонних процесів.**
6. **Інструменти соціальної імплементації соціологічного знання про транскордонні процеси в управлінську практику.**

Враховуючи специфіку навчальної дисципліни, розробники навчальної програми запропонували свою методику. Було зроблено акцент

на такі методи навчання, як: методи навчання, відпрацювання і контролю. Далі методи визначаються за характером пізнавальної діяльності студентів і можуть бути поділені на репродуктивні і продуктивні. До перших належить метод повідомлення «готового» знання шляхом інформативного викладу, проблемного викладу змісту матеріалу і дедуктивного виведення, до других – метод пояснення шляхом організації евристичного пошуку, який частково скеровується викладачем.

**Метод повідомлення готового знання шляхом інформативно-го викладу** полягає у викладі викладачем змісту знань і дій в усному або письмовому повідомленні. Робиться це на основі раніше здобутих предметних знань і пізнавальних умінь розрізнити й ототожнювати при порівнянні характеристики об'єктів і дій, здійснювати узагальнення, підведення під поняття та ін.

**Метод повідомлення готового знання шляхом проблемного повідомлення** відрізняється від попереднього тим, що викладач робить повідомлення як відповідь на заздалегідь поставлені ним самим запитання за змістом, що розкривається. Студент у цьому разі може працювати більш активно, оскільки після постановки запитання можуть виникнути самостійні міркування і спроба відповісти на запитання до і в процесі відповіді, що дається викладачем.

**Метод повідомлення готового знання шляхом дедуктивного виведення** полягає в тому, що викладач повідомляє студентам деякі загальні положення, підстави, пояснювальні принципи і пропонує студентам самим вивести з них більш конкретні знання про об'єкти і дії різних рівнів конкретності.

Предмет навчальної дисципліни передбачає здійснення таких основних методів навчання:

➤ **лекційні заняття**, в процесі яких пояснюють кожну тему, основні питання тієї чи іншої теми, питання, які носять проблемний характер і є предметом наукової дискусії. Лекція – це аудиторне заняття з курсом або його частиною (поток), яке проводиться провідними викладачами-лекторами (професорами і доцентами вищого навчального закладу, а також провідними науковцями або спеціалістами, запрошеними для читання лекції), на якому викладаються основні положення досліджуваної дисципліни, її теоретичні проблеми, новітні наукові досягнення в конкретній сфері. Лекційні заняття не орієнтовані на дублювання підручників і навчальних посібників. Академічна лекція, як правило, проводиться у формі публічного виступу викладача, у процесі якого здійснюється передача певної інформації. Однак лекція – це не монолог, а творче спілкування, взаємодія оратора і аудиторії. Тому студент повинен сприймати лекції й бути активним під час її читання. Лекції спрямовані на забезпечення студентів систематизованим і структурованим науковим і

навчальним матеріалом з основних розділів, тем з метою формування у слухачів правового світогляду, стимулювання відповідних практичних дій через мотивацію та активізацію навчально-пошукової діяльності студентів, ознайомлення з методикою застосування дійових форм організації навчання;

➤ **конспектування** та відповідне опрацювання студентами попередньо запропонованих питань, в основі яких є важливі правові пам'ятки, джерела, монографічні дослідження, з наступним обговоренням їх у формі колоквиуму. Сприйняття і конспектування матеріалу полягає у засвоєнні матеріалу і його короткого запису. При конспектуванні необхідно переосмислити отриману інформацію, виділити основну думку і стисло її викласти;

➤ **практичні заняття**. На практичних заняттях під керівництвом викладача в умовах роботи в малих групах має відбуватися закріплення, систематизація та узагальнення теоретичних знань, що були отримані студентами під час лекційних занять, додаткової роботи над теоретичним матеріалом, а також – формування та розвиток умінь і навичок практичної діяльності; вагоме місце у викладанні дисципліни відводиться активним, інтерактивним, екстрактивним методам навчання; дискусіям тощо;

➤ **самостійна робота**. *Самостійна робота* з вивчення проблематики соціології транскордонних процесів будується на методичній базі, засвоєній студентами I-III курсів на попередніх роках навчання, з додаванням нових складових, що враховують потреби підготовки бакалаврів на четвертому році їхнього навчання. Передбачається, що впродовж навчання на I-III курсах студенти бакалаврської програми повинні засвоїти знання, вміння та навички виконання наступних видів самостійної позааудиторної роботи:

- конспектування першоджерел з виділенням ключових проблем теми;
- підготовка та оформлення матеріалів для участі у дискусії та інших інтерактивних формах проведення навчальних занять;
- підготовка презентації власноруч відібраного навчального матеріалу з однієї з ключових проблем теми;
- написання рецензії на статтю чи наукове повідомлення;
- розв'язання тестів різних груп складності;
- пошуки відповідей на домашні завдання з конкретної тематики та відповідне оформлення матеріалу;
- написання есею на задану тематику;
- розробка індивідуального науково-дослідного проекту тощо.

На четвертому курсі бакалаврської програми від студентів вимагаються знання, вміння та навички для самостійної роботи підвищеної

складності з використанням таких процедур: оволодіння технологією розробки, організації і проведення соціальних досліджень з найактуальніших проблем сьогодення; здійснення порівняльного аналізу даних, що репрезентують українські реалії та інші країни чи регіони; коректне в науковому плані зіставлення точок зору різних авторів; формулювання власної дослідницької позиції з наведенням аргументів на її користь і т. ін. Студенти старшого курсу бакалаврської програми повинні вільно орієнтуватися у структурі соціогуманітарного знання, чітко уявляти співвідношення методології, теорії та методів дослідження, обирати адекватні поставленій меті методи емпіричного дослідження; здійснювати міждисциплінарний пошук, обирати для власних досліджень ті теорії та принципи положення з праць зарубіжних авторів, які методично доцільно використовувати на українському ґрунті. З врахуванням наведеного викладач формулює завдання для самостійної роботи, які, з одного боку, враховують досягнутий студентом рівень, а з другого – розвивають закладені раніше знання, вміння та навички, виводять їх на якісно вищий рівень і готують відповідну основу для занять (згодом) на магістерській програмі.

У вивченні курсу «Соціологія транскордонних процесів» передбачається опанування студентами різних видів самостійної роботи, що охоплюють такі типи навчальних занять:

- виконання завдань з різних видів самостійної роботи;
- самостійна робота з теоретичним матеріалом – йдеться про позааудиторне опрацювання теоретичного матеріалу та представлення результатів самостійної роботи в письмовому вигляді, зокрема:

- ✓ написання реферату за заданою проблематикою;
- ✓ аналітичний розгляд наукової публікації;
- ✓ аналіз конкретної ситуації та підготовка аналітичної записки;
- ✓ практикум з навчальної дисципліни з використанням програмного забезпечення;
- ✓ виконання завдань у рамках дослідницьких проектів;

- самостійна робота з підготовки до практичних занять і закріплення їх результатів. Передбачає письмове, позааудиторне виконання навчальних занять з метою підготовки до застосування отриманих знань під час практичного заняття;

➤ **самостійне письмове виконання** кожним студентом творчих завдань (есе), в яких належить засвідчити здатність використання основних методів наукового пізнання, актуальних для предмету навчальної дисципліни, креативність мислення;

➤ **індивідуально-консультативна робота**. Це досить важлива форма навчання, призначена для організації та перевірки ефективності самостійної роботи студентів, оцінювання її результатів. Вона передба-

чає проведення різного роду консультацій. **За змістом** консультації можуть бути проблемними, оглядовими, методичними; **за призначенням** – передсемінарськими; передекзаменаційними, професійними; **за формою** – груповими, міжгруповими, індивідуальними. Індивідуально-консультативна робота дає можливість вивчити й узагальнити досвід тих слухачів, які успішно навчаються, а також установити причини низької успішності окремих студентів і надати їм допомогу;

- **модульні контрольні роботи** представлені двома складовими:
- а) теоретичні питання;
  - б) тестові завдання.

**Підсумовуючи вище викладене, зазначимо, що проблематика соціологічних аспектів кордонів загалом і транскордонної співпраці зокрема була, є і залишається надзвичайно актуальною тому, що її успішне вирішення дає можливість:**

- **мати** об'єктивну оцінку стану справ і працювати на випередження негативних проявів і викликів, що мають місце на кордоні;
- **оцінювати** загрози і ризики на зовнішніх кордонах України з сусідніми державами;
- **вдосконалювати** модель управління місцевого прикордонного руху громадян по обидва боки кордону та забезпечення безперешкодного пересування через спільний кордон транспортних засобів і вантажів;
- **протидіяти** нелегальній міграції, поширенню ядерних матеріалів, засобів терору та наркотиків і контрабанді в цілому;
- **забезпечити** плідну співпрацю і чітку взаємодію з колегами та адекватно реагувати на протиправну діяльність організованих злочинних угруповань на кордоні, зокрема в таких сферах, як незаконна міграція, торгівля людьми, контрабандна діяльність;
- **встановлювати** і припиняти діяльності каналів фінансування і постачання зброї злочинним угрупованням і незаконним збройним формуванням;
- **підвищувати** рівень взаємодії оперативних підрозділів з прикордонними і митними службами з прогнозування негативних проявів та провокацій;
- **впроваджувати** новітні інформаційні технології, експертно-аналітичні системи моніторингу й оцінки обстановки;
- **прогнозувати** настрої національних меншин та «оголювати» проблеми, що хвилюють населення прикордонних регіонів держави, попереджувати прояви сепаратизму та провокацій проти національної безпеки України.

### Література:

1. Протокол №2 до Європейської рамкової конвенції про транскордонне співробітництво між територіальними общинами або властями, який стосується міжтериторіального співробітництва, 5.05.1998. Страсбург.
2. Державна регіональна політика України: особливості та стратегічні пріоритети: монографія / за ред. З.С.Варналія. – К.: НІСД, 2007. 768 с.
3. Моделі і механізми регулювання євро регіонального співробітництва України: монографія / за заг. ред. І.В.Артьомова, О.М.Ващук, О.М.Руденко. – Ужгород: МПП «Гражда», 2013. – 612 с. – (Серія «Євроінтеграція: український вимір»; вип. 21).
4. Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / За заг. ред. І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. 520 с.
5. Симчера В.М., Соколин В.Л., Машихин Е.А., Шевяков А.Ю. Энциклопедия статистических публикаций (Древняя Русь, Российская империя, Союз Советских Социалистических Республик, Российская Федерация, X-XX вв.). – М.: Финансы и статистика, 2001. 992 с. : ил.; Симчера В.М. Методы многомерного анализа статистических данных: учеб. пособие. – М.: Финансы и статистика, 2008. 400 с.: ил.; Симчера В., Нестеров С. О прототипах статистики приграничных связей / Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 104.
6. Чурилов М., Стегній О., Устич С. Посібник з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва. Ужгород, 2014. 151 с.
7. Статистика асиметрії економічних потенціалів в якості основи економічної політики та діяльності у транскордонних регіонах / Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 19-52.
8. Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2012. 117 с.; Устич С.І. Транскордонне співробітництво як альтернатива новій «залізній завісі» та конфліктам: комплексне дослідження (українською, російською та англійською мовами). – Ужгород: Карпати, 2007. 240 с., іл.; Устич С.І. Кордон, війна та мир в долі сучасного світу. Тріада життя чи колапсу?: монографія. – Ужгород: Карпати, 2010. 328 с., іл.
9. Приходько В.П. Інвестиційний розвиток територіально-виробничих комплексів: теорія та методологія: монографія / В.П. Приходько. – Донецьк: Юго-Восток, 2012. 318 с.; Україна в системі європейської інтеграції: монографія. Навчальний посібник / М.Палінчак, В.Приходько, В. Химинець та ін. – Ужгород: ТОВ «Рік-У», 2016. 344 с.
10. Пелін О.В. Комбіновані методи дослідження соціальних проблем Карпатського євро регіону // Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики. 2013. Вип. 59-60. С.192-196.
11. Артьомов І.В. Український вимір європейської та євроатлантичної інтеграції: навчальний посібник: у 2-х кн. – Ужгород: Ліра, 2008. – Кн.1. 476 с.; Артьомов І.В. Транскордонне співробітництво в євроінтеграційній стратегії України: монографія/ І.В. Артьомов. – Ужгород: Ліра, 2009. 520 с.; Моделі і механізми регулювання євро регіонального співробітництва України: монографія / за заг. ред. І.В. Артьомова, О.М. Ващук, О.М. Руденко. – Ужгород: МПП «Гражда», 2013. 612 с.; Артьомов І.В., Діус Н.О. Євро регіональне співробітництво України: проблеми і перспективи: навч.-метод. посібник. – Ужгород: ПП: «Шарк». 2014. 368 с.; Артьомов І.В. Транскордонна статистика і соціологічний моніторинг

- проблем прикордонних територій // Транскордонне співробітництво України: стан, проблеми, перспективи: монографія / За заг. ред І.В. Артьомова. – Ужгород: МПП «Гражда», 2012. С.126-137.
12. Транскордонна статистика як необхідний елемент для аналізу конкурентоздатності західних прикордонних областей України // Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 179-197.
  13. Оптимізація системи транскордонного співробітництва: концепція та її пілотна імплементація (на прикладі сусідніх регіонів Угорщини, Словаччини, Румунії та України) / відп. ред С.І. Устич. Ужгород, 2012. 117 с.; Устич С.І. Методологія дослідження сучасних транскордонних процесів і транскордонна статистика // Оптимізація транскордонної статистики: збірник наукових праць / відп. ред. С.І. Устич та ін. Ужгород, 2014. С. 5-19. Устич С.І. Методологія системного дослідження транскордонних процесів та її соціальна імплементація / автореф. дис. на здобуття наук. ступеня доктора соціологічних наук: спец. 22.00.02. Методологія та методи соціологічних досліджень / Інститут соціології НАН України. - К.: –2015.
  14. Стегній О.Г. Методологічні складності крос-культурних досліджень // Український соціум. 2013. №2(45). С.99-112.
  15. Чурилов М., Стегній О., Устич С. Посібник з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва. Ужгород, 2014. 151 с.
  16. Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип.4: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Ефективність транскордонного співробітництва через міжнародний моніторинг та координацію діяльності національних суб’єктів“, м. Ужгород, 8-9 квітня 2011р.– Ужгород: ЗакДУ, 2011. – 317с; Підвищення якості освіти в університетах: матеріали міжнародної наукової конференції Ужгород (Україна)- Кошице (Словацька Республіка), 25-27 березня 2011 року. М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Закарпатський держ. ун-т [та ін.] – Ужгород: ЗакДУ, 2011. 448 с.; Geopolitics of Ukraine: history and modern times: collection of scientific papers. Issue 9./Materials of the international scientific –practical conference “Ways to improve efficiency of transborder cooperation at the new Eastern border of EU», Stará Lesná, Slovak Republic, September 18-19, 2012.– Uzhgorod: ZakSU, 2012. – 324 p.; Geopolitics of Ukraine: history and modern times: collection of scientific papers. Issue 11./ Proceedings of the international scientific – practical conference “Methodology and tools for sociological analysis of transborder cooperation», held in Uzhgorod, Ukraine on January 24-25, 2013.– Uzhgorod: ZakSU, 2013. – 236 p.; Геополітика України: історія і сучасність: збірник наукових праць. Вип. 2 (13) /Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Система соціологічного забезпечення транскордонного співробітництва», м. Ніредьгаза, Угорщина, 24–25 вересня 2014 р. – Ужгород: УжНУ, 2014. – 320 с.
  17. М. Чурилов, О. Стегній, С. Устич. Посібник з емпіричного соціологічного дослідження транскордонного співробітництва. Ужгород, 2014. 151 с.; Звіт про пілотне емпіричне соціологічне дослідження «Кордони очима людей» / Робочі матеріали соціологічних досліджень ГО «Інститут транскордонного співробітництва». (Концепція соціологічного сервісу транскордонного співробітництва / С.І. Устич. Ужгород: Поліграфцентр «Ліра», 2015. 120 с.
  18. Робоча програма та методичні рекомендації до навчальної дисципліни «Соціологія транскордонних процесів» / С.І. Устич, І.В. Артьомов, Н.Й. Черниш та ін. Ужгород, 2014. 64 с.